

ההרתעה כלפי חמאס - חשיבה מחודשת

אבנר גולוב

ראש הממשלה, בנימין נתניהו, אמר בנאומו לאורך מבצע 'צוק איתן' כי יעדי המבצע כוללים המשך פגיעה בחמאס ושימור מצבו הכלכלי והמדיני הקשה, סיכול ניסיונותיו לשקם את יכולותיו הצבאיות שנפגעו בלחימה ושיקום ההרתעה הישראלית. היעד האחרון הוא הבעייתי ביותר. תכליתה של אסטרטגיית הרתעה היא למנוע מהאויב לתקוף, מחשש שפעולה זו תגרור עונש הכבד יותר מהתועלת הצפויה של התקיפה. הרתעה בצורתה הרחבה ביותר ('הרתעה רחבה' – Broad Deterrence) מיועדת למנוע עימות צבאי. בצורתה המצומצמת יותר ('הרתעה צרה' – Narrow Deterrence) היא מהווה כלי המנוע מהאויב לבצע פעולות ספציפיות גם לאחר שפרץ עימות, על מנת לצמצם את הסיכויים להסלמה ולהגן על נכסים אסטרטגיים. חולשתה המובנית של כל אסטרטגיית הרתעה היא שהישיגיה נמדדים במבט לאחור. קשה מאוד להעריך, וכל שכן לקבוע בוודאות, מתי ובאילו תנאים יעריך האויב שהתועלת של תקיפה תעלה על הנזק הצפוי להיגרם בעקבותיה. קשה יותר להעריך בזמן אמת אם אויב שאינו תוקף עושה זאת מחשש לתגובה הרסנית, או משיקולים אחרים שאינם נוגעים להרתעה. במבט לאחור, ברור כיום שכישלון ההרתעה הישראלית למנוע עימות עם חמאס בתחילת המערכה האחרונה נבע מהערכה שחמאס, השליט בעזה, יגלה אחריות כלפי אזרחיו ויעדיף לשמור על נכסיו הפוליטיים והצבאיים, מאשר להסתכן בתגובה ישראלית שתביא להרס ולהגברת הלחץ הפנימי על הנהגת הארגון. באירועים קודמים במהלך השנה שקדמה למערכה, כאשר צה"ל תקף תשתיות של חמאס, הארגון בחר להימנע מתגובה שתגרור הסלמה מול ישראל, וההערכה בירושלים הייתה שחמאס גילה אחריות "מדינית" ולא רצה להסתכן בעימות. ביוני 2014 הוא בחר אחרת והחל בהסלמת העימות עם צה"ל: בהתחלה על ידי הסרת הרסן מעל הפלגים הפלסטיניים האחרים, ולאחר מכן גם באמצעות התערבות ישירה בהתקפות על יישובי הדרום. מה גרם לשינוי בהתנהגות הארגון? הסברה הרווחת היא כי חמאס העריך שהוא נמצא במצוקה מדינית וכלכלית, ולכן אין לו כמעט מה להפסיד מהסלמה מול ישראל. הוא היה מוכן לשלם את המחיר של תגובה ישראלית כדי לנסות להציג הישג שיעצור את

מגמת היחלשותו. חמאס בעצם הסיר מעליו את האחריות כלפי אזרחי עזה, פתח בעימות עם ישראל והשתמש בנתיניו כ"מגן אנושי".

זהו לקח חשוב להרתעה בכלל, ולהרתעת ארגון טרור בפרט: כאשר האויב חש שאין לו הרבה מה להפסיד, אפקטיביות ההרתעה פוחתת. אם ממשלת ישראל מתכוונת לשמר את מצבו העגום של חמאס, עליה להביא בחשבון כי יכולתה לשמר הרתעה כלפי הארגון לאורך זמן תיפגע גם כן. במציאות שבה חמאס מוחלש, נחלשים גם האלמנטים "המדינתיים" שלו ומתחזקים הכוחות המאפיינים ארגון טרור, שאחראי לאינטרסים של הארגון בלבד ותו לא. אתגר ההרתעה כלפי ארגון כזה מסובך מאוד, עקב המחסור במנופי לחץ נוספים מלבד הפגיעה בארגון וביכולותיו.

הדבקות של חמאס בהמשך העימות מצביעה על כך שבמציאות שבה מצבו בכי רע, היכולת הישראלית להבטיח תקופה ארוכה של שקט תהיה מוגבלת, אף יותר מבעבר. לפיכך, יעד שיקום ההרתעה למצב שבו הייתה לפני סבב הלחימה ישיב את המציאות ה"נוילה", שבה כל שינוי קל עלול להוביל לכישלון ההרתעה הישראלית.

ההערכות המוטעות של בכירים בצה"ל בשלבים שונים של המערכה, כי הארגון הפלסטיני יסכים להפסקת אש ללא הסכם המקנה לו הישג כלשהו, מצביעות על חוסר ההבנה את הדינמיקה שאפיינה את ארגון חמאס ואת השינוי שעבר לאורך הלחימה. על כן, קיים צורך חיוני לבחון את הנחות היסוד המודיעיניות שעליהן התבססו הערכות אלו, כדי לצמצם את הסיכוי להישנות טעויות דומות בעתיד. אין במסקנה זו לרמוז על כך שמדינת ישראל צריכה לוותר על היעד ההרתעתי שלה, אלא על כי עליה להיות מודעת למגבלותיו ולגבש אסטרטגיית הרתעה משופרת, על סמך לקחי מבצע 'צוק איתן'. לקח נוסף מהמבצע האחרון עשוי לסייע לישראל לשפר את מדיניות ההרתעה שלה, וכך להפחית את האיום של כישלון ההרתעה בעתיד כלפי ארגון הטרור הפלסטיני, גם אם באופן מוגבל.

בתחילת המערכה ההרתעה הישראלית לא רק כשלה, אלא פשוט קרסה. הקריסה התבטאה בכישלון של 'ההרתעה הצרה' הישראלית לרסן את חמאס בתחילת סבב הלחימה. ארגון הטרור הפלסטיני החל לשגר רקטות וטילים לערים בדרום הארץ ובגוש דן בשלב מוקדם של העימות. בעימותים קודמים הוא שקל היטב מהלכים אלה: במבצע 'עופרת יצוקה' הוא נמנע משיגורים למרכז-הארץ, ובמבצע 'עמוד ענן' היו היקפי השיגורים הללו מצומצמים מהיקפן של ההתקפות במבצע 'צוק איתן'. במערכה האחרונה חמאס גם שיגר לטווחים ארוכים מצפון לגוש דן – שאליהם לא העז לשגר בעבר – וביצע התקפות טרור מהיבשה, מהאוויר ומהים. נדמה שבעצם כמעט כל המחסומים שבפני חמאס הקשורים להרתעה הישראלית נפלו, וכי הוא העריך שהתנהגותו לא תגרור תגובה הרסנית שתאיים על יציבות משטרו.

ייתכן שלהעדפתו של חמאס להסתכן בתגובה ישראלית כדי לנסות לייצר הישג אסטרטגי בלחימה תרמו האפקטיביות של מערכת ההגנה האקטיבית 'כיפת ברזל', אשר מנעה פגיעה בחיי אדם ובנכסים חיוניים והורידה את הלחץ הציבורי על מקבלי ההחלטות לתגובה ישראלית הרסנית. גם ההימנעות הישראלית מתקיפה קרקעית והיעדר תגובה לירי על גוש דן במבצע 'עמוד ענן', לצד ההתבטאויות של חלק מההנהגה הישראלית נגד כניסה קרקעית בתחילת 'צוק איתן', היוו תמריץ לחמאס להסתכן בעימות עם ישראל.

יש ללמוד מכישלון זה ולתקנו. מדינת ישראל הוכיחה בסבב הלחימה האחרון שהיא מוכנה לסכן את חייליה במסגרת מתקפה קרקעית. במחצית השנייה של המבצע, ההנהגה הישראלית שינתה מעט את מסריה והחלה להבהיר כי היא לא פוסלת אפשרות לפעולה רחבה שמטרתה מיטוט שלטון חמאס. לחיזוק 'ההרתעה הצרה' כלפי חמאס יש להמשיך ולחזק מסר זה, בייחוד נוכח רמזים ואזהרות שנשמעו בדבר המחיר הגבוה הצפוי לפעולה כזו. חשוב שהאיום במיטוט חמאס יישמר נגד פעולות תקיפה מוגדרות בלבד, ולא ינוצל מול מנעד רחב של פעולות – צעד שיגרום לפגיעה באמינות האיום הישראלי ולטשטוש הקווים האדומים הישראליים.

ישראל הוכיחה, גם לעצמה, שביכולתה להשיג לגיטימציה בינלאומית לפעילות בעזה ולנצלה לפגיעה נקודתית בנכסיו של ארגון הטרור הפלסטיני, גם אחרי שהוא נטרל את אפקט ההפתעה והצליח להתבצר. על ישראל לנצל הזדמנות זו וליצור כללי משחק חדשים שיכללו מספר קווים אדומים ישראלים שאם ייחצו – יגררו עונש כבד ופגיעה בנכסיו החשובים ביותר של הארגון, ובהמשך אף איום על שלטונו. קווים אדומים ישראלים אפשריים יכולים להתייחס להיקפי השיגור, לטווח, ליעדי הפגיעה או לפעילות הטרור הלא-רקטי. גם אם מדיניות זו עלולה להיכשל במקרים קיצוניים שבהם חמאס יחליט כי הוא מנהל מלחמת חורמה נגד ישראל, יש לעודד אותו ככל האפשר להימנע מכך, ולא לאפשר מצב שבו כישלון 'ההרתעה הרחבה' ופריצת עימות צבאי שוב יובילו מייד לכך שכמעט הכול מותר לחמאס.

מגבלותיה של ההרתעה הישראלית, כפי שהתגלו במבצע 'צוק איתן', מצביעות על כך שיעדי של ראש הממשלה נתניהו – המשך החלשתו של חמאס ושיקום ההרתעה כלפיו – סותרים זה את זה. הבחירה האסטרטגית של ישראל בזירה הדרומית בהקשר זה היא בעצם בחירה בין שני תרחישים מרכזיים: חמאס מוחלש, אך קשה להרתעה; וחמאס מיוצב אל מול מנופי הרתעה אפקטיביים יותר.

הסכם הפסקת האש אינו מצביע על הכרעה ישראלית מובהקת בין חלופות אלו. אם ישראל רוצה לשמר הרתעה יציבה כלפי חמאס – עליה לאפשר לו להשתקם, אך אם ברצונה למנוע זאת ממנו – עליה להתמודד עם מציאות הרתעתית בלתי-יציבה. על ישראל לבצע הערכה של שתי החלופות ולקדם את האסטרטגיה הנכונה לה, ולא

להשאיר את ההחלטה לשחקנים אחרים באזור כגון מצרים, ערב הסעודית, קטר והרשות הפלסטינית – אשר להם אינטרסים שונים מאלה של ישראל. במאזן הכולל, חשיבות ההרתעה היא משנית לעומת היעד של החלשת חמאס. שימור מגמת ההיחלשות של חמאס – בכלים מדיניים-כלכליים ואף צבאיים במקרה הצורך – הוא יעד אקטיבי שנועד לייצר מציאות טובה יותר לישראל, ואילו יעד ההרתעה פסיבי יותר מטבעו, ותכליתו בעיקר להרוויח זמן בין סבבי הלחימה. הרתעה ישראלית, מוצלחת ככל שתהיה, תספק רק זמן נוסף לקראת סבב הלחימה הבא. על ישראל לקיים דיון מעמיק בהשלכות של חלופות שונות לשלטון חמאס בעזה, ולהעריך אם בשלו התנאים לשינוי אסטרטגי אמיתי ברצועה. חזרתו של פתח, פיתוחה של הנהגה מקומית, תפיסת השלטון על ידי ארגון טרור אחר וחזוק הזיקה למצרים הן דוגמאות לכך. רק אחרי שתהיה למדינת ישראל אסטרטגיה ברורה ביחס לרצועת עזה, היא תוכל לשלב את מדיניות ההרתעה שלה במסגרת אסטרטגיה זו, תוך התחשבות במגבלותיה.